

De Hongaarse economie

Naar een efficiënt socialisme?

PROF. DR. G. VANDEWALLE

Inleiding

K. Marx en zijn onmiddellijke volgelingen als F. Engels, K. Kautsky, R. Luxemburg, R. Hilferding, O. Bauer e.a. hebben zich nooit afgevraagd hoe de toekomstige socialistische maatschappij moet worden georganiseerd. Ze beperkten zich tot enkele zeer eenvoudige concepten. Alle produktiegoederen zouden moeten worden genationaliseerd en worden samengebracht in grote produktie-eenheden. Alle burgers van de nieuwe staat zouden moeten werken en de hele economie zou worden beheerd als een grote onderneming, waarvan alle onderdelen der voortbrenging in de planning worden betrokken. De praktijk van de communistische landen laat evenwel een economie zien waarin de planning verre van vlekkeloos verloopt. Grote „inefficiencies”, inherent aan de planning, blijken op te kunnen treden. Drie oorzaken zijn aan te geven:

- het aantal produkten en diensten waarvan de voortbrenging moet worden gepland is veel te groot;
- kwalitatieve normen kunnen, in tegenstelling tot kwantitatieve normen, moeilijk worden opgelegd;
- de onderlinge leveringen van grondstoffen, hulpmaterialen, halfabrikaten en kapitaalgoederen van de verschillende bedrijven vereist een zeer ingewikkeld planningsmechanisme, dat nauwelijks met de introductie van technologische en organisatorische verbeteringen rekening kan houden.

Deze nadelen van het systeem van imperatieve planning hebben ertoe geleid dat de economieën van de Oosteuropese staten in de regel niet in staat bleken goederen van dezelfde kwaliteit voort te brengen als de andere industrieel ontwikkelde landen, en hun bedrijven regelmatig hadden te kampen met tekorten aan grondstoffen, hulpmaterialen of geschoolde arbeidskrachten. Hiertegen hebben de bedrijfsleiders zich trachten te verweren door het aanleggen van grote voorraden en het bijhouden van zoveel mogelijk arbeidskrachten. Dit leidde tot immobilisatie van kapitaal en een grote verborgen werkloosheid. Al deze factoren hebben tot gevolg gehad dat, ondanks alle door de leiders gedane beloften, meer dan dertig jaar na het einde van de tweede wereldoorlog de levensstan-

daard in de communistische landen veel lager is dan in de industrieel ontwikkelde staten van de kapitalistische wereld. De drang om de economische beslissingsmacht te decentraliseren en meer ruimte te scheppen voor persoonlijk initiatief van de bedrijfsleiders en van de werknemers is dan ook groot. Zo heeft Joegoslavië b.v. reeds in 1949, na zijn breuk met de Sovjet-Unie, al gekozen voor een minder planmatige aanpak van de economie.

In een recent werk heeft de specialist van de Sovjet-economie, Alec Nove, op basis van ervaringen in de diverse communistische landen onderzocht hoe een planmatige economie tot een goed functionerend economisch systeem kan worden omgebouwd. Hij komt hierbij tot de conclusie dat zo'n economie uit vier sectoren moet bestaan: een overheidssector die aan een centraal planbureau is verbonden; een gedecentraliseerde overheidssector; een coöperatieve sector; en een particuliere sector. De coördinatie van de economische beslissingen zou gedeeltelijk moeten geschieden door planning en gedeeltelijk door de werking van het vrije-marktmechanisme 1). Is dit de richting waarin de Hongaarse economie zich ontwikkelt op haar weg naar een vorm van efficiënt socialisme? Om deze vraag te beantwoorden kan een korte historische beschouwing van de Hongaarse economie niet worden gemist.

De geschiedenis van het economische stelsel

Na de mislukte revolutie van oktober-november 1956, werd Janos Kadar minister-president. Hij voerde aanvankelijk een politiek die was gericht op het behoud van de ge-centraliseerde planeconomie. In 1968 werden evenwel hervormingen doorgevoerd die tot doel hadden de bedrijfsleiders meer vrijheid te geven in de keuze van de te produceren goederen en produktiemethoden, en werd de vaststelling van de prijzen door de overheid grotendeels vervangen door een stelsel van contractprijzen, die door de betrokken partijen zelf werden vastgelegd 2). Deze decentralisatie slaagde slechts gedeeltelijk maar de hoogconjunctuur in de kapitalistische wereld verhoogde de uitvoermogelijkheden van Hongarije en droeg ertoe bij dat de produktie jaarlijks groeide met 5 à 6% 3). De sterke stijging van de olieprijs in 1973-1975 remde de groei af maar door

het opnemen van steeds meer krediet in West-Europa om betere produktiemiddelen en duurzame verbruiksgoederen te importeren slaagde de Hongaarse regering erin de levensstandaard van de bevolking verder te verhogen. Van 1963 tot 1976-1977 verdubbelde ongeveer het nationaal inkomen. De actieve bevolking die in de landbouw werkte, daalde van ongeveer één derde tot één vijfde van de beroepsbevolking en de urbanisatiegraad nam toe van 42% in 1963 tot 59% in 1976-1977 4). Hongarije ontwikkelde zich dus van het landbouwland, dat het nog was vóór de tweede wereldoorlog, naar een moderne industriële staat.

De evolutie ging evenwel gepaard met twee structurele problemen: de schuldenlast in het westen nam geleidelijk toe en de verhoging van de levensstandaard van de bevolking ging samen met de groei van een parallelle sector. De schuldenlast van Hongarije aan het Westen schommelde volgens diverse schattingen eind 1981 tussen de \$ 7,2 en 9 mrd. (ter vergelijking: de schuldenlast van Polen bedroeg \$ 22,4 à 28,5 mrd., van de Sovjet-Unie, 12,10 à 19,5 mrd., voor de DDR \$ 12,3 à 12,8 mrd., voor Roemenië \$ 9,6 à 11 mrd., en voor Tsjecho-Slowakije \$ 3 à 3,6 mrd. 5).

In 1980 bedroeg de last van deze leningen 31,7% van de bruto inkomsten van Hongarije uit het buitenland 6). Omdat de Hongaarse export naar het Westen door de laagconjunctuur daar daalde, moest de Hongaarse regering de stijging van het verbruik en van de invoer afremmen. Een aantal verbruiks-subsidies werd opgeheven, de forint devalueerde ten opzichte van de dollar. In 1980 stegen de binnenlandse consumptieprijzen met 9,1%, in 1981 nogmaals met 4,6% en gedurende het eerste semester van 1982 met 5,8% 7). De lonen van de arbeiders in de overheidssector stegen in 1980 minder dan de prijzen, nl. slechts met 6,1% maar in 1981 en 1982 werd het verlies van koopkracht min of meer ingehaald (in 1981 bedroeg de stijging van de normale lonen gemiddeld 7% en in het eerste semester van 1982 7,9% 8).

De lonen in deze sector zijn echter onvoldoende om, zelfs als man en vrouw beiden werken, een zekere welvaart te bereiken, zodat de grote meerderheid der Hongaren een bijverdienste heeft gezocht in de parallelle economie. Er wordt geschat dat 50 à 60% van de loontrekkenden een tweede inkomen verdient 9). Volgens I. Kémeny moet er bij de analyse van de bijverdiensten van de Hongaren een onderscheid worden gemaakt tus-

1) A. Nove, *The economics of feasible socialism*, Londen, 1983, blz. 199-204.

2) J. Kornai, *The dilemmas of a socialist economy. The Hungarian experience*, *Cambridge Journal of Economics*, juni 1980, blz. 147.

3) Idem, blz. 148.

4) R. Andorka en B. Falussy, *Hungarian Society in 1976-77*, *Acta Oeconomica*, 1981, blz. 270.

5) A. Tiraspolksy, *L'endettement de l'URSS et des Pays de l'Est*, *Le Courrier des Pays de l'Est*, september 1982, blz. 24, 25 en 29-30.

6) Idem, blz. 30.

7) *Economic Bulletin of the National Bank of Hungary*, november 1982, blz. 41, tabel XIV.

8) Idem, blz. 47, tabel XX.

9) M. Tompa, *La consommation en Hongrie*. *Le Courrier des Pays de l'Est*, april 1982, blz. 53.

sen enerzijds de volledig toegelaten activiteiten zoals het kweken van groenten in de tuintjes en de verkoop ervan op de vrije markt, het opknappen van karweitjes buiten de werkuren door werknemers van overheidsbedrijven en het verlenen van diensten aan privé-personen door geneesheren, architecten e.a. in overheidsdienst, en anderzijds „verdachte” operaties zoals het verrichten van werk voor derden met gereedschappen van het bedrijf of het verhuren van kamers aan toeristen zonder voorafgaande toestemming en uiteindelijk de verboden verrichtingen. Tot laatstgenoemde groep rekent hij bij voorbeeld het verhuren van land of van gebouwen voor een prijs die boven de officieel toegelaten prijs ligt, het toestaan van leningen aan individuen of groepen voor het financieren van hun projecten en alle onwettige transacties met eigendom 10). Dergelijke verrichtingen zouden in een vrije-markt-economie toegelaten zijn maar kunnen aanleiding geven tot grote niet-geplande winsten en zijn daarom in Hongarije verboden. Er vinden ook „zwarte operaties” plaats die ook in een kapitalistische economie als misbruiken zouden worden bestempeld, zoals het aanvaarden door winkelbedienenden van een vergoeding voor het leveren van goederen die moeilijk verkrijgbaar zijn of het omkopen van ambtenaren met het oog op het verkrijgen van bepaalde vergunningen 11). Dergelijke misbruiken leiden ertoe dat de meeste overheidsbedrijven met verlies werken zodat het niet mogelijk is de lonen in de overheidssector te verhogen. Sommige lonen bedragen slechts één vijfde van wat wordt betaald in de parallelle sector 12). Het gevolg is dat veel werknemers van overheidsbedrijven hun prestaties beperkt houden en zoveel mogelijk tijd en energie besteden aan hun bijverdiensten, ten nadele van de overheidsondernemingen. Veel bedrijfsleiders trachten die situatie te verbeteren door aan hun beste technici en arbeiders premies en overuren te vergoeden die boven de normaal toegelaten normen liggen. De hertoe benodigde fondsen vinden ze door b.v. het loonfonds van het bedrijf op te voeren door meer werknemers in dienst te nemen dan nodig is. Deze overbodige werknemers hoeven geen prestatie te leveren en ontvangen slechts een kleine vergoeding. Het verschil tussen hun normale loon en wat hen wordt betaald wordt gebruikt voor de financiering van de premies en overuren 13).

Om dergelijke wantoestanden te beëindigen tracht de Hongaarse regering de parallelle markt onder haar controle te brengen. Tevens wordt ernaar gestreefd de verliezen van de overheidsbedrijven te beperken door toe te staan dat arbeidsintensieve operaties aan particuliere bedrijven worden uitbesteed. Begin 1982 werd het zelfs werknemers van overheidsbedrijven toegestaan om „arbeids-groeperingen” op te richten, die buiten de normale werkuren met de gereedschappen van hun onderneming (waarvoor een vergoeding wordt betaald) voor eigen rekening te produceren 14). Door toe te staan wat reeds op ruime schaal geschiedt hoopt de overheid dus controle te verkrijgen op de parallelle sector. Om misbruiken in de distributie- en horeca-sectoren tegen te gaan worden sedert januari 1981 meer en meer winkels en restau-

rants in huur gegeven aan particuliere personen of coöperaties die voor eigen rekening de bedrijven mogen exploiteren.

De zogenoemde „liberalisatie” van de Hongaarse economie is dus voor het grootste deel geen bij voorbaat gepland proces, maar eerder het gevolg van pogingen van de overheid om misbruiken te bestrijden. In welke mate de efficiënte economie die Nove voor ogen staat, hiermee wordt benaderd, wordt in het navolgende behandeld.

Het model van Nove in Hongarije?

Volgens Nove leidt een centraal geplande economie niet tot economische efficiency. Hij voelt evenwel ook niet voor een vorm van een socialistische markteconomie, waarbij alle beslissingen over investeringen, produktie en prijzen worden overgelaten aan de bedrijfsleiders of aan arbeidsraden. A. Nove acht gecentraliseerde planning onontbeerlijk in de energiesector, de staalnijverheid en chemische basisindustrie. In de dienstverlenende sectoren zouden de spoorwegen en de financiële instellingen onder controle moeten blijven van het centrale planbureau. Hij aanvaardt dat sommige van deze ondernemingen over een monopoliepositie beschikken. De controle van de centrale overheid, meent hij, is een voldoende waarborg om te hoge prijszetting te voorkomen 15). In de meeste andere sectoren zou volgens Nove een vorm van concurrentie wenselijk zijn. Dit kan door diverse overheidsbedrijven die dezelfde of gelijksoortige produkten voortbrengen naast elkaar te laten voortbestaan, en aan particuliere personen of lokale of regionale overheden de mogelijkheid te geven coöperaties op te richten. Wel moet door een gepaste reglementering worden belet dat deze mededinging tot verspilling leidt. De bedrijfsleiders van deze ondernemingen zouden evenwel over de mogelijkheid moeten beschikken de produktie van hun onderneming op de markt vraag af te stemmen.

In Hongarije werd na de tweede wereldoorlog, zoals in alle Oosteuropese landen, vooral belang gehecht aan de ontwikkeling van de zware industrie. Daarbij werd ernaar gestreefd door verticale integratie van bedrijven overbodige vervoers- en verzekeringskosten uit te sparen. Dit leidde evenwel tot massaproductie van een beperkt aantal variëteiten van de diverse goederensoorten. De werkelijke consumptieve vraag werd niet bevredigd. Om dit euvel te verhelpen werd in 1968 een zekere mate van decentralisatie doorgevoerd doch deze bereikte slechts gedeeltelijk de gestelde doeleinden. De meeste Hongaarse bedrijfsleiders wensten niet te opereren in een vrije markteconomie, maar streefden ernaar de kosten van hun traditionele produkten gedekt te houden door een, in verhouding tot het buitenland, te hoge prijs te vragen of door het verkrijgen van subsidies van de centrale overheid. Deze houding verplichtte de centrale overheid de meeste bedrijven onder controle te houden en eisen te stellen m.b.t. kwantiteit en kwaliteit van de produktie.

Het zesde vijfjarenplan (1981-1985) voer een andere koers en schafte het subsidiëringssysteem grotendeels af. Bovendien werden bedrijven verplicht hun verkoopprijzen

af te stemmen op de buitenlandse marktprijzen. Op 1 januari 1981 werden de drie bestaande ministeries voor respectievelijk de zware industrie, de lichte industrie en metallurgie, en de metaalverwerking versmolten tot één enkel ministerie. Bepaalde functies van deze ministeries werden afgeschaft en andere overgedragen aan de Dienst voor Prijzen en Bevoorrading. De controle van het zo ontstane nieuwe Ministerie van Economische Zaken blijft daardoor beperkt tot 400 ondernemingen met 1,5 miljoen arbeiders die samen ongeveer de helft van het nationale inkomen voortbrengen. Het is duidelijk de bedoeling alle bedrijven die niet vanwege hun belang voor de economie centraal worden geleid, te stimuleren hun kosten zoveel mogelijk te reduceren. Ook lijkt het waarschijnlijk dat verliesgevendende bedrijven minder snel voor subsidies van de Dienst voor Prijzen en Bevoorrading in aanmerking genomen 16). Bovendien zullen geschillen betreffende verrekenprijzen aan de hoogte van vergelijkbare buitenlandse prijzen worden getoetst.

Er wordt dus door de Hongaarse regering een serieuze poging gedaan om van bedrijfsleiders van een groot aantal industriële ondernemingen echte managers te maken, die alleen de orders van het planbureau en de ministeries afwachten. Zo'n mentaliteitswijziging is evenwel niet in één dag verwezenlijkt en wordt bemoeilijkt door de problemen van de bedrijfsleiders van overheidsondernemingen met het daar geldende, in verhouding tot particuliere bedrijven, lagere peil van de lonen.

In verband met de positie van de betalingsbalans heeft de overheid getracht de uitvoer te stimuleren door enerzijds beroep te doen op de vorming van „joint ventures” en coöperatie-overeenkomsten met buitenlandse ondernemingen en anderzijds de oprichting van Hongaarse particuliere en coöperatieve bedrijven die hun activiteit vooral op de export richten, aan te moedigen. De oude wetgeving waardoor buitenlandse ondernemingen „joint ventures” kunnen aangaan met Hongaarse ondernemingen dateert al van 1972, maar leverde weinig resultaten op. De Hongaarse overheid heeft die wetgeving nu zo gewijzigd dat indien de betrokken bedrijven zich door een 3 meter hoge afrastering isoleren, ze niet langer onderworpen hoeven te zijn aan de Hongaarse wetgeving inzake lonen, prijzen en investeringen. Ze vormen dan een tolvrije zone en kunnen rechtstreeks produkten en onderdelen uit het buitenland betrekken zonder hierop invoerrechten te hoeven betalen 17). Het is nog te vroeg om te oordelen of dit systeem van tolvrije zones succes zal opleveren. De Hongaarse overheid had gehoopt dat de Central

10) I. Kémeny, The unregistered economy in Hungary, *Soviet Studies*, juli 1982, blz. 349-351.

11) Idem, blz. 354-356.

12) Idem, blz. 352-353.

13) Idem, blz. 353-354.

14) P. Lendvai, Hungary harnesses the co-operative spirit, *Financial Times*, 29 juli 1982, blz. 2.

15) A. Nove, op.cit., blz. 200-201.

16) P. G. Hare, The beginnings of institutional reform in Hungary, *Soviet Studies*, juli 1983, blz. 316-317.

17) T. Sealy, Still waiting to get off the ground, *Financial Times*, 10 mei 1983, blz. VII.

European International Bank, die in 1979 te Boedapest werd opgericht met een kapitaal van \$ 20 mln., haar medewerking aan de vorming van nieuwe „joint ventures” zou verlenen. De verslechtering van de financiële situatie van Hongarije heeft evenwel de aandeelhouders van deze bank ertoe aangezet grote investeringen in de Hongaarse economie te vermijden en de activiteit van de bank vooral te richten op de financiering van exportverrichtingen 18).

De creatie van een belangrijke semi-kapitalistische sector in de Hongaarse grootindustrie is blijkbaar nog niet voltooid. Dit betekent evenwel niet dat de Hongaarse economie weinig betrekkingen zou onderhouden met het Westen. Diverse coöperatie-overeenkomsten kwamen tot stand waarbij Hongaarse bedrijven bepaalde buitenlandse licenties verkregen in ruil voor een deel van de produktie 19). Zo worden bij voorbeeld in het staalbedrijf van Danuivaros ten zuiden van Boedapest radiatoren vervaardigd met behulp van een produktieprocédé van een Duitse firma, terwijl de gehele produktie naar het Westen wordt uitgevoerd 20). Omgekeerd zijn sommige Hongaarse firma's „joint ventures” aangegaan met Westeuropese maatschappijen voor de verkoop van hun produktie. Dit komt o.m. voor in de petrochemische sector. Hongarije ontvangt petroleum van de Sovjet-Unie, verwerkt een deel hiervan tot ethyleen en andere chemische produkten en voert een deel uit naar het Westen via „joint ventures” met Duitse en Oostenrijkse vennootschappen 21). Het is duidelijk dat dergelijke constructies zijn bedoeld om de betrokken Hongaarse bedrijfsleiders ertoe aan te zetten zelfstandiger op te treden. De Hongaarse regering staat in dit kader meer en meer bedrijven toe rechtstreeks met buitenlandse firma's commerciële relaties aan te gaan in plaats van hun exportactiviteiten te laten verlopen via de traditionele Hongaarse staatshandelsfirma's. Deze beschikken niet langer over een monopolie voor de uitvoer van bepaalde categorieën goederen. De firma's die hun produkten niet zelf uit wenssen te voeren, kunnen zich nu vrij wenden tot de exportfirma die naar hun mening het best en met de minste kosten de nodige service levert 22).

Wat de coöperatieve sector betreft, deze bestond aanvankelijk, net zoals in de Sovjet-Unie, hoofdzakelijk uit landbouwcoöperaties en handelscoöperaties. Gezien de grote vruchtbaarheid van het land is de landbouw van Hongarije steeds een bloeiende sector geweest. De collectivisering van de landbouwsector werd, in tegenstelling tot wat is gebeurd in Joegoslavië en Polen, nooit opgeheven. De overheidsboerderijen beslaan 15,4% van de bebouwde oppervlakte, de grote landbouwcoöperaties 78,2%. Hierin is evenwel 5,6% van de bebouwde oppervlakte begrepen die niet wordt geëxploiteerd door de coöperaties zelf maar, als particuliere exploitatie, door hun leden. Ten slotte is er nog 6,4% grond die wordt bebouwd door particuliere personen, hoofdzakelijk stedelingen, die groenten en fruit kweken in hun vrije uren 23). De landbouwcoöperaties zijn vrij efficiënt omdat ze in de regel agrarische met industriële activiteiten combineren en hierdoor aan hun leden ook in de winter werk

kunnen verschaffen 24). Door arbeidsintensieve produktie van overheidsbedrijven over te nemen verlagen zij de kosten van de overheid en dragen zo bij tot een uitbreiding van de exportmogelijkheden van de Hongaarse industrie.

De handelscoöperaties zijn vooral actief in de detailhandel en staan in voor de aankoop van de produkten van de landbouwcoöperaties en van de individuele producenten. Een toenemend deel van deze produktie voeren ze uit 25). Het is dank zij de gestegen export van zijn landbouwsector, hoofdzakelijk naar de Comecon-landen, dat Hongarije er waarschijnlijk in 1983 in zal slagen een groot overschot te realiseren op zijn handelsbalans waardoor het aan de interest- en aflossingsverplichtingen zal kunnen voldoen 26).

De oprichting van coöperaties door stedelingen betreft: hoofdzakelijk het legaliseren en uitbreiden van operaties die nu al plaatsvonden in het kader van de parallelle economie. De nieuwe wetgeving van 1982 betreffende de kleine coöperaties en de arbeidsgroeperingen maakt het voor de leden van landbouwcoöperaties mogelijk arbeidsgroepen op te richten die voor rekening van de moedercoöperatie sommige taken als het verpakken en verzenden van fruit vervullen. In de steden verrichten coöperaties bepaalde industriële deeltaken of verlenen gespecialiseerde diensten als het vertalen van teksten, het beheer van sportvelden enz. In de streek van Boedapest werden sedert het uitvaardigen van de wet van 1982, reeds 900 van dergelijke coöperaties opgericht met te zamen 4.000 leden. Daarenboven bestaan er een duizendtal arbeidsgroeperingen met 10.000 werknemers van overheidsbedrijven die nu op basis van contracten met hun onderneming voor deze onderneming of voor derden opdrachten uitvoeren 27).

De particuliere ondernemingen zijn doorgaans eenmanszaken, die actief zijn in de tuinbouw- en veeteeltsector, het vervoer en het ambachtswesen.

Dit alles stemt vrij goed overeen met de taakverdeling over de diverse soorten bedrijven zoals voorgesteld door A. Nove. Het optreden van kleine coöperaties en arbeidsgroeperingen in de sector van de toelieferingen en dienstverleningen leidt immers tot de ontwikkeling van een vrije markt, die de lacunes van een planningssysteem kan verhelpen.

Zo'n gemengd stelsel biedt evenwel het gevaar dat degenen die werkzaam zijn in de particuliere sector zich een veel hoger inkomen weten te verschaffen dan degenen in de officiële sector. Het gevaar is dan groot dat deze laatste sector zijn beste arbeidskrachten verliest en helemaal achterop geraakt. In Hongarije wordt geschat dat in de laatste vijf jaar ongeveer 150.000 werknemers de overheidssector hebben verlaten om als zelfstandigen of leden van een coöperatie zich een inkomen te verschaffen in de dienstensectoren 28). Om dit tegen te gaan, moeten ook de salarissen bij de overheid omhoog en dient ook hier de produktiviteit toe te nemen. De vraag is dan of deze hervormingen dan nog wel verenigbaar zijn met het socialistisch ideaal van het recht op arbeid. In hoeverre kan zo'n stelsel met coöperatieve particuliere sectoren nog als socialistisch worden beschouwd?

Is Hongarije nog wel socialistisch?

A. Nove meent een dergelijke economie nog als socialistisch te kunnen bestempelen. Hij noemt diverse redenen:

- het overwicht van het staats-, sociale en coöperatieve eigendom over de produktiemiddelen;
- de planning door een verantwoordelijke autoriteit, die ten opzichte van een gekozen vergadering verantwoordelijk is voor alle belangrijke investeringen;
- de organisatie van de produktie op kleine schaal om zo een maximum aan participatie van de werknemers mogelijk te maken. Het management van de gecentraliseerde sectoren en van alle overheidsbedrijven alsook van de particuliere ondernemingen moet verantwoording afleggen ten opzichte van de werknemers;
- de werknemers moeten vrij zijn in hun beroepskeuze en, indien gewenst, voor eigen rekening kunnen werken of toetreden tot een produktiecoöperatie;
- de staat moet een vitale functie blijven vervullen op het gebied van de inkomenspolitiek door het heffen van belastingen, het controleren van de prijzen van monopolies en het vastleggen van het wettelijk kader waarbinnen de vrije markt zou mogen functioneren;
- hoewel een bepaalde graad van materiële ongelijkheid noodzakelijk is om het vrije marktmechanisme te laten werken, zouden de ongelijkheden beperkt moeten blijven en zou er zoveel mogelijk een beroep moeten worden gedaan op morele motieven in plaats van uitsluitend materiële om de leden van de gemeenschap tot degelijke prestaties aan te zetten;
- het onderscheid tussen bazen en ondergeschikten zou zoveel mogelijk moeten worden beperkt door wettelijke beschikkingen en door de verplichting, opgelegd aan de managers, om de werknemers te raadplegen 29).

Tegen deze opsomming kan als bezwaar worden aangevoerd dat ze vaag blijft over de juiste verhouding tussen de rol van het centrale planbureau, de managers en de werknemers bij het bepalen van b.v. de door het be-

18) T. Sealy, The Central European International Bank, *Financial Times*, 10 mei 1983, blz. VII

19) In 1979 hadden Hongaarse ondernemingen 308 coöperatie-overeenkomsten met Westduitse bedrijven afgesloten; over 500 dergelijke overeenkomsten werd toen nog onderhandeld, zie; Statistisch Bundesamt Wiesbaden, *Länderbericht Ungarn*, Stuttgart en Mainz, 1982, blz. 62.

20) Mededeling door een ingenieur van het betrokken bedrijf tijdens een bezoek in februari 1983.

21) L. C. Colitt, Petrochemicals, *Financial Times*, 10 mei 1983, blz. VI.

22) D. Buchan, Flexible rules for trading, *Financial Times*, 10 mei 1983, blz. III.

23) L. Colitt, Private plot farmers prove their worth, *Financial Times*, 10 mei 1983, blz. II.

24) D. Buchan, *Financial Times*, 10 mei 1983, blz. I.

25) Expansion des exportations des coopératives hongroises, *Hungaropress, Informations économiques*, 1983, nr. 11, blz. 85.

26) D. Buchan, The battle to earn hard currency, *Financial Times*, 10 mei 1983, blz. III.

27) D. Buchan, *Financial Times*, 10 mei 1983, blz. I.

28) Idem.

29) A. Nove, op.cit., blz. 227-228.

drijf uit te voeren investeringen en de te ondernemen productie. Ook de mate waarin een beroep zal worden gedaan op materiële prikkels wordt niet duidelijk. In beide gevallen is het niet gemakkelijk een evenwichtspositie te vinden tussen de toepassing van socialistische idealen van gelijkheid, solidariteit en democratie en de basisprincipes die moeten worden geëerbiedigd voor het bereiken van een efficiënt werkend economisch systeem.

Volgens de Hongaarse econoom J. Kornai zijn de socialistische idealen van gelijk werk, solidariteit van de sterkere leden van de gemeenschap met de zwakere, recht op arbeid en prioriteit aan de belangen van de gemeenschap over die van individuen of kleinere collectiviteiten niet verzoenbaar met voormelde basisprincipes 30). De door Kornai vermelde socialistische idealen stemmen evenwel bijna volledig overeen met de normen van de traditionele Westeuropese christelijke moraal. De door hem opgeworpen tegenstrijdigheid is bijgevoel niets meer dan de eeuwige spanning tussen de wetmatigheden die het economisch handelen beheersen waarbij het eigenbelang de voornaamste motor blijft en de noodzaak van matiging van dit eigenbelang door andere motieven om de samenleving leefbaar te houden. In de Hongaarse economie treedt de spanning tussen economische en morele noodzakelijkheden o.m. op de voorgrond bij het zoeken naar een goede werkgelegenheidspolitiek enerzijds en investeringspolitiek anderzijds. De mogelijkheid veel meer te verdienen door het oprichten van een eigen bedrijf dan door te werken in een overheids-onderneming bevordert het ondernemersinitiatief maar doet afbreuk aan het principe „gelijk loon voor gelijk werk”. Het is ook niet zo gemakkelijk om dit te verhelpen door inkomsten uit particuliere activiteiten zwaar te belasten. Pogingen hiertoe leiden tot het geheim houden van een groot deel van die activiteiten en maken de uitbouw van een strenger controlesysteem noodzakelijk. Alleen door alle overbodige of weinig productieve arbeidskrachten te ontslaan kunnen de overheidsbedrijven hun produktiviteit zo opvoeren dat het mogelijk wordt hogere lonen te betalen zonder sterke stijging van de kostprijzen. Dit houdt evenwel in dat het recht op arbeid met voeten wordt getreden.

Na de hervorming van 1968 mogen de ondernemingen een deel van hun winsten aanwenden voor de financiering van investeringen waarover ze zelf beslissen. In feite evenwel zijn ze, gezien de meestal bescheiden omvang van die winsten, verplicht ook voor die investeringen een beroep te doen op de centrale bank. Sedert mei 1966 beschikken de ondernemingen over de bevoegdheid leningen af te sluiten bij de centrale bank 31) die de enige instelling is die dergelijke kredieten mag toestaan 32). Van de investeringen in de industrie werd in de periode 1975-1979 64% beslist op het niveau van de onderneming, maar slechts 10% werd uitsluitend gefinancierd met middelen van de ondernemingen, de rest was afkomstig van de bank of van overheidssubsidies of overheidsleningen 33). Dit leidt ertoe dat bijna nooit de bedrijfsleider van een onderneming alleen verantwoordelijk kan worden gesteld voor een bepaalde investeringsbeslissing. Indien

naderhand blijkt dat een vergissing werd begaan en het betrokken bedrijf verliezen lijdt, hebben alle betrokken ambtenaren er belang bij de oorzaak van het verlies te verdoezelen door toch aan het bedrijf financiële hulp te verlenen 34). De controle door diverse centrale organen over de bedrijfsinvesteringen verhoogt evenwel de kans dat deze algemeen nuttig zullen zijn voor de economie, m.a.w. gunstige externe effecten zullen ressorteren. Er is dus ook hier een contradictie tussen de socialistische principes die het centraal beslissen over investeringen wenselijk maken en die van gezond bedrijfsbeheer die decentralisatie van beslissingen aanbevelen. A. Nove erkent dat het niet mogelijk is een perfecte oplossing te vinden voor die problematiek. Het is niet zo, schrijft hij, dat er een supermarkt bestaat van hervormingen en we uit de diverse modellen van maatschappijordening de onderdelen kunnen kiezen die het voordeligst zijn. De diverse aspecten van een bepaald model zijn onderling nauw verbonden en wijziging van één onderdeel maakt wijzigingen van andere onderdelen noodzakelijk 35). Dit werpt de vraag op in hoeverre de ontwikkeling in Hongarije moet worden beschouwd als een gevolg van een zogenoemde convergentiewet, die de diverse geïndustrialiseerde maatschappijen naar één gemeenschappelijke structuur zou drijven.

De ontwikkeling in Hongarije in het licht van de convergentietheorie

De convergentietheorie werd door J. Tinbergen en A. Marchal aan het einde van de jaren vijftig geïntroduceerd 36). Het centrale idee van deze theorie is dat alle politici uiteindelijk dezelfde doeleinden nastreven, namelijk meer welvaart, gelijkheid, vrijheid en evenwichtige groei van de economie. Omdat slechts bepaalde economische en sociale technieken het bereiken van deze doeleinden toelaten, bereiken alle industriële staten ongeveer dezelfde structuren. Deze theorie werd door E. van Rompuy niet helemaal ten onrechte, een droom genoemd 37). Politici laten zich immers niet alleen leiden door rationale overwegingen, ook hun levensvisie en hun streven naar behoud en uitbreiding van eigen macht spelen een rol. Het is voor hun evenwel moeilijk een economisch systeem te verdedigen als buurstaten hun burgers een veel hogere levensstandaard verzekeren. Het falen van de meeste communistische staten om door middel van een systeem van gecentraliseerde planning aan hun bevolking een geleidelijk stijgende levensstandaard te verzekeren dwingt de betrokken regimes tot decentralisatie en liberalisatiemaatregelen waardoor het onderscheid met de Amerikaanse en Westeuropese economische structuren enigszins afneemt.

De structuren van de Westeuropese economieën hebben sedert de grote crisis der jaren dertig zulke hervormingen ondergaan dat de overheid er, zij het niet altijd een overwegende positie, dan toch een grote rol in het economisch leven heeft verworven. Onder invloed van de ultra-liberale leer van M. Friedman en zijn volgelingen wordt in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië weliswaar geprobeerd de rol van de overheid terug te schroeven, maar het is opvallend dat deze pogingen, alle principeverklaringen ten spijt,

grotendeels mislukken. In Groot-Brittannië is het aandeel van de overheidsuitgaven in het nationale inkomen tijdens de regering van mevrouw Thatcher verder gestegen 38) en met de denationalisaties werd ook weinig vooruitgang geboekt. In de Verenigde Staten kon president Reagan de belastingdruk slechts verminderen dank zij het verhogen van het overheidstekort, zodat hogere belastingen in de toekomst onafwendbaar zijn. Milton Friedman betoogde in zijn doctrinaire werk *Free to choose - A personal statement* dat het leven niet fair is en de overheid niet tot taak heeft de gevolgen van de „ongelijkheden” in natuurlijke begaafdheden door een fiscaal beleid te compenseren 39). Zo'n ontkenning van de behoefte aan solidariteit stemt niet overeen met de christelijke tradities van de Westeuropese en Amerikaanse bevolking. Politieke leiders die stelselmatig tegen die behoefte ingaan kunnen in een parlementaire democratie geen stand houden. Het is opvallend dat mevrouw Thatcher bij de laatste Britse verkiezingen heeft beloofd de pensioenen te verhogen en ze voordien niets heeft ondernomen om de werkloosheidsuitkeringen te verlagen.

Ook bij de liberalisatie in Hongarije zal de behoefte aan het behoud van een zekere graad van welvaartsgelijkheid grenzen aan de hervormingen stellen. Nu reeds tekent zich bij sommige jonge intellectuelen verzet af tegen de toenemende ongelijkheid in inkomens en de spreiding van materialisme en carriërisme die hiermede gepaard gaat 40). Een ander probleem waarmee de Hongaarse overheid wordt geconfronteerd is de noodzaak een beroep te doen op multinationale ondernemingen in verband met de technologische achterstand in vele industrietakken. De recente maatregelen wijzen erop dat de Hongaren bereid zijn aan het buitenlandse particuliere initiatief de mogelijkheid te geven in hun land bedrijven op te richten. Dit betekent ook een stap in de richting van convergentie met de kapitalistische economieën. Gezien evenwel de geringe vat van de regeringen op het beheer van vestigingen van multinationale ondernemingen mag worden betwijfeld of de aangeboden faciliteiten lang behouden zullen blijven.

G. Vandewalle

30) J. Kornai, op.cit., blz. 148-150.

31) D. Ehrig, *Wirtschaftliche Ungleichgewichte unter planwirtschaftlichen Bedingungen - zu einigen neueren Erklärungsansätzen von Investitionsschwankungen in Ungarn, Osteuropa Wirtschaft*, december 1982, blz. 270.

32) *Statistik des Auslandes, Länderbericht Ungarn*, 1982, blz. 77.

33) D. Ehrig, op.cit., blz. 272.

34) J. Kornai, op.cit., blz. 154-155.

35) A. Nove, op.cit., blz. 124-125.

36) J. Tinbergen, *The theory of the optimum regime. Selected papers*, Amsterdam, 1959, blz. 264-303 en: *Do communist and free economics show a converging pattern, Soviet Studies*, april 1961, blz. 333-341; A. Marchal, *Systèmes et structures économiques*, Parijs, 1959.

37) E. van Rompuy, *J. Tinbergen - De eerste Nobelprijswinnaar economie*, Antwerpen/Utrecht, 1974, blz. 65.

38) M. Wilkinson, *Tax burdens, up sharply under conservatives, Financial Times*, 11 oktober 1982, blz. 4.

39) M. Friedman en R. Friedman, *Free to choose - A personal statement*, New York/Londen, 1980, blz. 137.

40) P. Lendvai, op.cit., blz. 2.